

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

คำสอนเรื่องสังขารเป็นหลักธรรมที่สำคัญมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพราะทุกสรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนตกอยู่ภายใต้การปรุงแต่งของสังขารทั้งสิ้น จะมีก็แต่พระนิพพานเท่านั้น สังขารที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์มีอยู่ ๒ นัยสำคัญ คือ สังขารในชั้น ๕ และ สังขารในปัจจุสมุปบาท สำหรับสังขารในไตรลักษณ์เป็นสังขารที่ครอบคลุมทั้งสองหลักธรรมอีกชั้นหนึ่ง เพราะทุกอย่างตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ทั้งสิ้น

การศึกษาวิจัยนี้ได้ดำเนินตามกรอบการวิจัยที่ได้วางไว้และได้ประเด็นคำตอบตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ทั้ง ๓ ประการ โดยสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ บทสรุป

๕.๑.๑ จากการวิจัยทำให้ทราบถึงแนวคำสอนเรื่องสังขารในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยพบว่าสังขารเป็นหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา มีความหมายอยู่ ๒ นัย นัยแรก คือ สังขาร หมายถึง สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง หรือ สภาวะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือ ผู้ถูกกระทำ ซึ่งตรงกับความหมายว่าสังขตธรรม สังขารในความหมายที่ถูกปรุงแต่ง โดยเฉพาะสังขตธรรมที่กล่าวถึงธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งนี้จะเป็นความหมายที่ครอบคลุมสังขารทั้งหมด ไม่ว่าสังขารในไตรลักษณ์ สังขารในชั้น ๕ และ สังขารในปัจจุสมุปบาท นัยที่สองคือ สังขาร หมายถึง สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง หรือ สภาวะที่ถูกปรุงแต่ง สิ่งอื่น หรือ เป็นผู้กระทำ ซึ่งหมายถึง สิ่งปรุงแต่งความคิดที่มีเจตนาเป็นตัวนำ เป็นผลให้เกิดการกระทำทั้งที่เป็นกุศล อกุศล หรือ กลางๆ

สังขารยังแบ่งได้อีก ๔ ประเภท คือ แบ่งตามฐานที่ตั้ง แบ่งตามคุณค่า แบ่งตามกาล และแบ่งตามกรรมที่ยึดครองและกรรมที่ไม่ยึดครอง และสังขารอธิบายได้ใน ๓ ลักษณะ คือ สังขารในชั้น ๕ สังขารในปัจจุสมุปบาท และ สังขารในไตรลักษณ์ และ ลักษณะที่สำคัญของสังขาร คือเป็นตัวการในการแสดงออกของพฤติกรรม คือ กายกรรม วจีกรรมและ มโนกรรม โดยมีพฤติกรรมได้ทั้งที่เป็นกุศล อกุศลและเป็นสภาวะอันมั่นคงไม่หวั่นไหว และยังเกิดขึ้นวนเวียนในสังสารวัฏตราบไต่ที่ยังตัดกิเลสได้ไม่หมด นอกจากนี้ สังขารที่จะมีอิทธิพลต่อมนุษย์ คือ สังขารที่มีใจครองโดยมีเจตนาเป็นตัวนำ

สังขารในชั้น ๕ เรียกว่า สังขารชั้น ๕ ประกอบด้วยเจตสิก ๕๐ ดวง จากเจตสิกทั้งหมด ๕๒ ดวง ยกเว้นสัญญาเจตสิกและเวทนาเจตสิก เจตสิกคือสภาพธรรม ประกอบกับจิต เกิดและ

ลักษณะเดียวกับจิต มีอารมณ์และที่ตั้งอย่างเดียวกับจิต เป็นธรรมชาติที่ประกอบจิต ประชุมจิต ทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างกัน ทั้งทางที่ดีและไม่ดี ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความโลภ เป็นต้น โดยมีจิตเป็นเพียงประธานในการรู้อารมณ์ จิตเกิดโดยไม่มีเจตสิกไม่ได้ และเจตสิกเกิดโดยไม่มีจิตก็ไม่ได้เช่นกัน

เจตสิกในสังขารชั้นภูมิการปรุงแต่งได้ทั้งกุศลและอกุศล และเป็นกลางๆ จิตจึงสามารถสัมปยุตได้กับที่เป็นกุศลเจตสิกหรืออกุศลเจตสิก กุศลเจตสิกเรียกว่าโสภณเจตสิก โดยที่เจตสิกที่เป็นกลางเข้าได้กับทุกฝ่ายเรียกว่าอัณณสมานาเจตสิก การทำดีหรือทำชั่วที่แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมทั้งดีและชั่วนั้น ต้องอาศัยเจตสิกซึ่งเป็นเครื่องปรุงแต่งหรือสังขารปรุงแต่งจิตให้แสดงพฤติกรรมเหล่านั้นออกมา สังขารจึงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการกระทำของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างมาก นอกจากผลกระทบที่เกิดต่อบุคคลคนนั้นแล้ว สังขารยังส่งผลต่อสังคมโดยรวมอีกด้วย

สังขารในปัจจุสมุปบาทจะหมายถึงสังขารที่เป็นเจตนาในการจะทำการที่เป็นบุญ เป็นบาป หรือเป็นสภาวะอันมั่นคงไม่หวั่นไหว แน่วแน่ ในกระบวนการของปัจจุสมุปบาทที่เกิดเป็นเหตุปัจจัยที่สืบเนื่องกันนี้ นอกจากสังขารที่เป็นตัวปรุงแต่งให้เกิดสิ่งต่างๆ โดยเนื้อหาของมันเองแล้ว อวิชชาที่เป็นโมหอกุศลมูล วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ล้วนแล้วปรุงแต่งเป็นเรื่องของสังขารทั้งสิ้น เพราะทุกองค์ธรรมในปัจจุสมุปบาทเกิดจากการปรุงแต่งพฤติกรรมที่จะแสดงผลออกมา จึงมีทั้งด้านดีและด้านไม่ดีตามเหตุปัจจัย และย่อมสามารถแปรเปลี่ยน เกิดการพัฒนาตนเองในทางที่ดีได้

สังขารในไตรลักษณ์มีความหมายแตกต่างจากคำว่าสังขารในชั้น ๕ โดยที่สังขารในไตรลักษณ์หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย แต่สังขารในชั้น ๕ หมายถึงองค์ประกอบของจิตที่เรียกว่า เจตสิก ซึ่งทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี คิดไม่ดีหรือคิดเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ภายใต้กฎไตรลักษณ์เช่นกัน

การศึกษาเรื่องสังขารในไตรลักษณ์ทำให้ทราบว่าการปรุงแต่งสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะความคิดของมนุษย์ และที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีแก่นสารเปลี่ยนแปลงได้ คิดอยู่อย่างเดิมไม่ได้ มนุษย์จึงสามารถพัฒนาศักยภาพของตนให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องและสร้างสรรค์ได้อยู่เสมอ

สังขารในชั้น ๕ และสังขารในปัจจุสมุปบาทมีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้เกิดพฤติกรรมที่แตกต่างกันหรือมีบุคลิกลักษณะที่มีพื้นนิสัยที่แตกต่างกัน สังขารในชั้น ๕ มีเจตสิก ๕๐ ดวงเป็นตัวชี้แนะการกระทำ สังขารในปัจจุสมุปบาทก็เช่นเดียวกัน เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดภพ

หรือเกิดชาติหรือเกิดภาวะที่เป็นอยู่หรือพฤติกรรมที่แสดงออกมา ในขณะที่สังขารนี้ก็เป็นตัวสะสม ในการทำให้เกิดวิบากเกิดเป็นกรรมภพและอุปัตติภพ ทำให้มีอุปนิสัยที่แตกต่างกัน หรือมีจิต แตกต่างกันไป อันเป็นเหตุที่นำมาเกิดในภพปัจจุบันให้มีลักษณะพฤติกรรมแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม สังขารทั้งในชั้น ๕ และในปฏิจจสมุปบาทก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงหนีพ้นความจริงตามกฎ ไตรลักษณ์ไปได้ และแนวคำสอนเรื่องสังขารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงเป็นการอธิบายที่ เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์โดยตรง

๕.๑.๒ ทำให้ทราบถึงแนวคำสอนเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พฤติกรรมมนุษย์จากความหมายทางจิตวิทยาตะวันตก หมายถึง การแสดงออกทางกาย ทาง ความคิด ความเข้าใจ การตีความ การรับรู้ ความรู้สึก เพื่อตอบสนองสิ่งเร้าที่เกิดจากแรงจูงใจหรือ แรงขับที่มาจากภายในและจิตใต้สำนึกและจากสิ่งแวดล้อมภายนอก มากระทบระบบประสาทของ การรับรู้ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน และแสดงผลออกมาเป็นการกระทำ

พฤติกรรมมนุษย์ในจิตวิทยาตะวันตกและในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมาย สอดคล้องกัน กล่าวคือพฤติกรรมมีอยู่ ๒ ประเภทคือ พฤติกรรมภายนอกและพฤติกรรมภายใน พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจะเกิดเนื่องมาจากมีสิ่งเร้าหรือแรงจูงใจหรือสิ่งเร้าที่มาจากทางชีวภาพ อย่างไรก็ตาม สิ่งเร้าที่เกิดจากชีวภาพ เช่น ฮอรโมน เอ็นไซม์ เป็นต้น เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความสนใจของ พระพุทธศาสนา

พฤติกรรมมนุษย์ในพระพุทธศาสนาจะหมายถึงการแสดงออกทางกาย วาจาและใจ โดยที่กระบวนการพฤติกรรมที่ดำเนินไปนั้นเกิดเนื่องจากผัสสะระหว่างอายตนะภายนอกและอายตนะ ภายใน โดยมีสิ่งเร้าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาคืออายตนะภายนอกนั่นเอง โดยที่พระพุทธศาสนาให้ ความสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องจิตที่ถูกรู้หรือวิญญาณขันธ์ ถ้าขาดถึงการพิจารณาหรือบัญญัติตัวที่ ถูกรู้นี้ ผัสสะที่เกิดขึ้นก็ไม่มีผลต่อการกระทำ และไม่เกิดกระบวนการของพฤติกรรมดังกล่าว

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้คำจำกัดความโดยตรงหรือศึกษาเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ อย่างชัดเจน กระนั้นก็ตามก็ยังมีคำสอนหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงพฤติกรรม ได้แก่ กรรมกับพฤติกรรม มนุษย์ ซึ่งการกระทำหรือกรรมที่ได้ทำในอดีตมีผลต่อพฤติกรรมในปัจจุบัน กุศลกรรมหรือ อกุศลกรรมที่ได้เคยทำไว้จะส่งผลในวิบากซึ่งเป็นผลของกรรม และจะนำติดตัวไปในทุกหนทุกแห่ง เป็นทั้งที่กำเนิด เป็นทั้งเผ่าพันธุ์ตนเอง ที่ใครก็ไม่สามารถก้าวท้าวหรือเปลี่ยนแปลงได้ และสังขาร ที่เป็นตัวปรุงแต่งนี้จะเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมในปัจจุบัน กรรมที่เกิดขึ้นนี้จัดเป็นภพ โดยสังขารอยู่ในช่วงชีวิตฝ่ายอดีต และภพอยู่ในช่วงชีวิตฝ่ายปัจจุบัน โดยภพมีความหมาย ๒ นัย คือ กรรมภพ

จะอธิบายถึงกระบวนการพฤติกรรมทั้งหมด และ อุปัตติภาพหรือภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ หรือเรียกว่า ปฏิสนธิปฏิภพ หมายถึงชั้น ๕ ที่เกิดมาเพราะกรรมภพ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงพฤติกรรมมนุษย์ในเรื่องจริต ๖ ได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต สัทธาจริต และพุทธิจริต โดยที่ จริต เป็นคำเรียกบุคคลผู้มีลักษณะนิสัย และความประพฤติหนักไปในทางใดทางหนึ่ง พื้นเพของจิต พื้นนิสัย ส่วนคำว่า จริยา จะเป็น ลักษณะความประพฤติที่หนักไปในทางใดทางหนึ่งตามสภาพจิตที่เป็นปกติของบุคคลนั้นๆ ด้วย ความประพฤติหรือลักษณะนิสัยนั้นๆ และพบว่ากรรมก็เป็นเหตุเกิดแห่งจริยา หรือ กรรมเป็นตัวที่ทำให้มีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน และการศึกษาเรื่องจริตย่อมส่งผลให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง นิสัยของตนได้ และการเข้าใจในจริตของบุคคลอื่น ย่อมทำให้เกิดการปรับตัว การเข้ากับผู้อื่นได้ง่าย ทำให้การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นเป็นไปอย่างสงบและสันติ

นอกจากนี้ยังพบว่าवासनाมีผลต่อพฤติกรรมด้วย เพราะवासनाเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากการละกิเลสบางอย่างไม่ได้ และได้ทำสะสมไว้เป็นเวลานานๆ ส่งผลตามมาข้ามภพข้ามชาติ และเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ละवासนาได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกไม่สามารถ ละได้

การถอดบทเรียนเรื่องจริยาหรือความประพฤติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การ ประพฤติปฏิบัติตนที่ดี หรือ เรียกว่ามีพฤติกรรมดี จัดว่าเป็นการทำบุญกิริยาวัตถุ ๓ และ เป็นการ สักสมบุญอีกด้วย ในขณะเดียวกันผู้ที่มีพฤติกรรมที่ดีก็จัดว่าได้พัฒนาฝึกฝนตนให้เป็นคน ที่ สมบูรณ์ตามหลักไตรสิกขาได้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ผู้ปฏิบัติในธรรมสมาทาน ๔ หรือศึกษาเรื่อง อภิชิต ๖ จะทำให้ทราบถึงแนวคิดเรื่องการแก้ไขการฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่ดีตามแนว ของพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง

๕.๑.๓ สังขารที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์ จะพบว่าความหมายที่เด่นชัดคือ ความหมายในเชิงที่เกี่ยวกับการนึกคิด การปรุงแต่งความคิด สังขารในปฏิจจสมุปบาทมีความ ซับซ้อนมากขึ้น เพราะจุดประสงค์ของหลักธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นการอธิบายกระบวนการ เกิดทุกข์ จากอวิชชาจนถึงกระบวนการเกิดทุกข์ พฤติกรรมของมนุษย์จะเกิดเมื่อกระบวนการเกิด จนถึงชาติเท่านั้น แต่กระบวนการเกิดภพเกิดชาติหรือการเกิดพฤติกรรมอันเนื่องมาจากสังขาร ในปฏิจจสมุปบาทจะมีความแตกต่างกัน เพราะสังขารในที่นี้มุ่งถึงเจตนาหรือเจตจำนงที่เป็นตัวทำ กรรม

สังขารที่มีผลต่อพฤติกรรมมนุษย์มีอยู่ ๒ นัยที่สำคัญด้วยกัน ประการแรกคือ สังขารจาก ชั้น ๕ หรือจากเจตสิกทั้ง ๕๐ ดวงที่เกิดจากสิ่งเร้าภายนอกกระทบกับอายตนะภายใน และเกิด

การรับรู้ การเข้าใจ การรู้สึก การตีความ และการตัดสินใจ ซึ่งแสดงผลออกเป็นการกระทำ และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นมักจะตอบสนองกับปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ ในขณะที่สังขารในจากปัจจุสมุปบาทสามารถอธิบายได้ทั้งแบบปัจจุบันขณะ ปัจจุบันชาติ และแบบข้ามภพข้ามชาติ เป็นสังขารที่ทำให้เกิดกรรมภพและอุปบัติภพ หรือเป็นที่เกิดของลักษณะนิสัย ทศณคติ ความชอบ ไม่ชอบที่เป็นบุคลิกพื้นฐานในจิตของแต่ละบุคคล หรือที่เกิดเป็นจริตในพระพุทธศาสนา หรือการเป็นผู้ปฏิบัติ หรือการตัดสินใจกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามสิ่งเร้าในขณะนั้นๆ สังขารในปัจจุสมุปบาทอธิบายได้กว้างขวางและครอบคลุมมากกว่า

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้นำเสนอแนวทางการปรับปรุงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสังขาร และนำเสนอแนวทางการปรับพฤติกรรมของตนเองให้เหมาะกับบุคคลอื่น เพื่อจะได้นำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความสุข ความสงบทั้งภายในใจตนเอง และการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างสันติ ทั้งยังมีประโยชน์ในการที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานและชีวิตอีกด้วย

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาอิทธิพลของสังขารที่มีต่อพฤติกรรมมนุษย์ ทำให้ทราบว่าคำสอนเรื่องพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งเป็นการศึกษาทางจิตวิทยาของศาสตร์ตะวันตกนั้น พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนเรื่องพฤติกรรมอยู่แล้ว เพียงแต่ไม่ได้จัดหมวดหมู่หรือศึกษาเฉพาะเรื่องอย่างเจาะจง การวิจัยนี้ได้ศึกษาเรื่องพฤติกรรมในพระพุทธศาสนาและอิทธิพลของสังขารที่มีต่อพฤติกรรมมนุษย์ไว้อย่างครบถ้วน อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นอื่นๆที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าอีก เช่น

๑. ศึกษาเรื่องจิตวิทยาการรู้คิด (Cognitive Psychology) เชิงพุทธ
๒. ศึกษาเรื่องพฤติกรรมทางสังคมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา
๓. ศึกษาความสัมพันธ์ของผัสสะกับทิวฐิ ๖๒